

ГРОМАДСЬКІ ТА СІМЕЙНІ СВЯТА ЖИТЕЛІВ ПРОМИСЛОВИХ МІСТ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944-1953 рр.)

У своїй статті автор, опираючись на раніш опубліковані джерела і свідчення сучасників, розглядає громадські та сімейні свята жителів промислових міст України у 1944-1953 рр., як один із елементів дозвілля тогочасної радянської людини.

Ключові слова: дозвілля, громадське та сімейне свято, одруження, день народження, хрестини, проводи в армію.

В своей статье автор, опираясь на ранее опубликованные источники и свидетельства современников, рассматривает общественные и семейные праздники жителей промышленных городов Украины в 1944-1953 гг., как один из элементов досуга советского человека.

Ключевые слова: досуг, общественное и семейное торжество, бракосочетание, день рождения, крестины, проводы в армию.

The author, based on previously published sources and eyewitnesses, consider the social and family occasions residents of industrial cities in Ukraine in 1944-1953 years as one of the elements of leisure contemporary Soviet man.

Keywords: leisure, community and family celebration, wedding, birthday, christening, seeing the army.

Постановка проблеми. Дозвілля, тобто вільний час, який залишається у людей після роботи, є важливою частиною їхнього життя. Зміст дозвілля є показником культурних орієнтирів населення, він впливає на його ментальні уявлення та поведінкові реакції. Тому, як і будь-яке інше суспільне явище, дозвілля має бути предметом історичного дослідження. Вивчення особливостей проведення вільного часу представниками різних народів і культур дозволяє глибше проаналізувати їх повсякденне життя, цінності, світогляд, а разом з цим і детальніше дослідити конкретну епоху, суспільство. Важливим елементом дозвілля людини є свята.

У Радянському Союзі дозвілля мало свою специфіку, що пояснюється такими причинами. Радянська держава часів Сталіна була закритою, ізольованою від капіталістичного світу державою з тоталітарним режимом, який прагнув до всеосяжного контролю над людиною, зокрема над її приватним життям та дозвіллям. Вивчення особливостей радянського дозвілля дає змогу дослідити особливості відносин влади і населення в Радянському Союзі, механізми соціалізації радянських людей, знайти витоки широкої підтримки населенням влади, а отже, – краще зрозуміти радянське суспільство.

Аналіз актуальних досліджень. В історіографії проблема радянського дозвілля ще не знайшла належного висвітлення. Окремих наукових робіт з цієї теми немає. Частково вона висвітлюється в працях, присвячених побуту, повсякденному життю радянського суспільства. Але їх небагато. На увагу заслуговують колективні монографії радянських дослідників Л.А.Гордона, Е.В.Клопова та Л.А.Онікова [3, 4], що вивчали побут міських робітників. У монографії Н. Б. Лебіної [9], яка була написана наприкінці 90-х рр. ХХ ст., проблемі радянського дозвілля 20–30-х рр. присвячено окремий розділ, особливу увагу приділено питанням нормування дозвілля владою.

Мета статті. Метою даної розвідки є спроба частково висвітлити проведення свят, як елементу дозвілля радянської людини у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що бюджет часу міських жителів складається з робочого та неробочого, в тому числі вільного часу. І перша, і друга його частини мають однакову цінність. У робочий час здійснюється суспільно-корисна праця, створюються матеріальні та духовні цінності. У вільний час не лише відбувається відновлення витрачених в процесі праці сил, він необхідний для всебічного розвитку особистості.

Б.Ковпаков і В.Патрушев у своїй праці дають приблизний розклад дня міських жителів досліджуваного періоду, який включає:

I. Робочий час і час пов'язаний з працею.

II. Робота в домашньому господарстві.

III. Виховання і догляд дітей.

IV. Придбання товарів і відвідування побутових закладів.

V. Задоволення фізичних потреб.

VI. Навчання і самоосвіта, що передбачає заняття в навчальних закладах;

VII. Участь у громадському житті.

VIII. Відвідування видовищних заходів і спілкування.

IX. Спорт і активне дозвілля.

X. Інші види дозвілля. До них відносяться: слухання радіо; перегляд кінофільмів; слухання платівок; читання книг, газет і журналів; ведення особистого листування [2, с.49].

Важливе значення в житті кожної людини має свято. Тому, мабуть, незважаючи на всі труднощі, що існували в країні, люди святкували весілля, дні народження, проводи в армію, свята Нового року, Дня Перемоги, 1-го Травня та ін. Причому основною метою цих свят було прагнення народу прикрасити своє повсякденне життя, хоча б на день відволіктися від одноманітності, яка їх оточувала.

Створення нової сім'ї в досліджуваній період починалося, як і починається сьогодні, з весілля. Шлюби реєстрували актами в ЗАГСах, а от весільні звичаї довгий час вважалися пережитком міщанства. Лише на початку 1950-х рр. партійне керівництво почало перші експерименти зі створення нових весільних соціалістичних обрядів.

Як одну із найпрогресивніших на той час форм робітничого весілля, молоді запропонували комсомольський (чи профспілковий) шлюбний обряд. Ініціатива влаштування такого весілля зазвичай належала комсомольській організації підприємства, а також партійній і профспілковій організаціям. Відбувалося свято, переважно, в робітничому Палаці культури або клубі. На святкування комсомольського весілля збиралися батьки молодих, родичі, товариші по роботі та комсомольській організації, члени районного (міського чи обласного) комітету комсомолу, представники адміністрації, громадських організацій та інші гості: всього від 100 до 250 осіб [6, с.46]. За своїм сценарієм таке весілля складалося з урочистої частини і власне весілля. Урочиста частина, як правило, починалася з промови директора підприємства або секретаря комітету комсомолу. Вони відзначали позитивні якості молодих, їх успіхи в роботі та громадському житті. У кінці промови обов'язково проголошувався тост за здоров'я молодих і за створення міцної радянської сім'ї. Потім виступали товариші по роботі, комсомольці, інші гості – всі бажали молодим сімейного щастя, а ще більше – успіхів у роботі. На цьому урочиста частина закінчувалася і починалося власне весілля, що проходило в невимушеній товариській обстановці. На святі часто з концертом виступав колектив художньої самодіяльності. Саме таке комсомольське весілля влада прагнула остаточно оформити в закінчений весільний обряд. Для цього широко розповсюджували відомості про велику популярність такого святкування в Україні. Газети описували комсомольські весілля, які відбувалися на суднобудівному заводі ім. Носенка в Миколаєві, на Запорізькому заводі „Комунар”, та на інших промислових підприємствах України [6, с.48].

Незважаючи на старання влади, комсомольське весілля не могло стати справді масовим. Основною причиною цього було те, що із зазначеним пафосом його влаштовували лише тим, хто був зразком у роботі, громадському та особистому житті. Передусім це були передовики виробництва, до яких з повагою ставилася не лише комсомольська молодь, а й старі робітники. До того ж, такі весілля, здебільшого, були показовими і призначалися на один із святкових чи передсвяткових днів. А в побутовій реальності для більшості наречених, що вирішили укласти шлюб, входив виснажливий вибір

місяця проведення свята, позичений у сусідів посуд, конверти, які гості дарували молодим замість подарунків і бажання швидше заглянути в ті конверти, щоб дізнатись чи вистачить грошей, щоб хоч якось перекрити витрати на урочистості та банкет. Саме тому найпоширенішим варіантом тогочасного весілля була вечірка, що нагадувала звичайне сімейне свято. На таку вечірку запрошувалися найближчі друзі та родичі [5, с.51]. Підтримувалася державною владою в післявоєнні роки й традиція відзначати срібні та золоті весілля, відповідно 25 і 50 років спільно прожитого життя. У першу чергу тому, що сім'ї, які витримали перевірку часом, вважалися складовою здобутків держави, до того ж подібні свята були виключно громадянськими і не несли ніякої ідеологічної небезпеки.

Домашнім і виключно особистим святом був день народження. Як свідчать сучасники: „У тісних квартирах і кімнатах збиралися гості. За святковим столом важко було й поворухнутися, а щоб вийти, потрібно було підіймати за собою весь ряд. Для танців у приміщенні зазвичай місця не залишалося, тому танцювати виходили на подвір'я, поставивши патефон на підвіконня” [1]. Святу передувала багаторівнева підготовка. Жінки прибирали оселю, надаючи їй святкового вигляду, та „чаклували” на кухні, а чоловіки були зайняті пошуком продуктів та спиртних напоїв. Магнетичним центром всіх днів народжень був домашній пиріг, який відрізнявся від інших індивідуальністю кухонного стилю господині і кількістю свічок. Як правило, випікали два пирога: на домашнє свято і „на виніс” колегам, однокласникам чи товаришам. Так, або приблизно так, радянських людей привчали до поєднання особистих і громадських свят.

Незважаючи на запевнення влади про те, що український народ відмовився від релігійних хрестин і широко використовує радянські „звіздини” чи „октябрини”, мами і бабусі, потай від невіруючих чоловіків і місцевих парторганізацій, хрестили дітей. Як свідчать сучасники, домовившись зі священником таїнство хрещення часто здійснювали у нього в будинку, а не в церкві, і заспокоювалися з почуттям виконаного обов'язку [8].

До звичаїв, які відзначалися в сімейному колі, треба віднести також проводи призовника, покликаного до лав Радянської Армії. Напередодні від'їзду призовників збирали в клубі чи Палаці культури. Сюди ж приходили їх рідні, близькі, друзі та знайомі. Урочистий вечір відкривався зверненням представника місцевого партійного керівництва або начальника підприємства, де працювали призовники, в якому обов'язково був наказ із честю виконати свій обов'язок перед Батьківщиною. Усім призовникам дарували квіти і подарунки. Після урочистої частини влаштували концерт, танці. Наступного дня проводи відзначалися вже в оселях призовників, звідки вранці з музикою вони вирушали до військкоматів [7].

Побутувала в народі традиція святково відзначати Новий рік. Прикрашена ялинка, колядки, щедрівки, карнавали ряджених і всенародні гуляння робили новорічне свято одним із найулюбленіших. Наприклад, у Дніпропетровську ялинки встановлювали за 2–3 дні до початку Нового року. У часопису "Зоря" за 1944 рік зустрічаємо замітку, яка повідомляє про новорічну ялинку у палаці піонерів [10, с.4]. Зазвичай, це свято проходило за установленим і затвердженим, заздалегідь сценарієм. 31 грудня о 5 годині вечора від Будинку культури від'їжджали великі прикрашені сани, в яких сиділи Дід Мороз, Новий рік, Снігуронька та щедрувальники. З піснями і музикою під'їжджали вони до підприємств, установ і організацій міста та вітали всіх з Новим роком. Якщо свято проходило в клубі, то приміщення заздалегідь оформляли, святкову програму вели казкові та новорічні герої. Близько 12 години ночі вмикали радіоприймач, в урочистій тиші слухали бій курантів. Всі вставали і слухали новорічне поздоровлення партії й уряду, а потім святкували [2, с.15]. Ті, хто вважав свято Нового року сімейним, відзначали його вдома, але атрибути святкування залишалися незмінними.

У масштабній боротьбі зі старими релігійними святами населення наполегливо заохочували до святкування нових радянських свят. До них, перш за все, належали: Перше Травня – день міжнародної солідарності трудящих всього світу, роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції, День Радянської Конституції. Широко відзначалися

й такі свята, як День Радянської Армії, День авіації та ін. Щоб залучити якомога більше людей до святкування 1-го Травня, наприклад, у всій країні за тиждень до самого свята проводили передсвяткові ярмарки-базари. Організація ярмарків викликала значне поживлення ринкової торгівлі, збільшення завозу сільськогосподарської продукції і зниження ринкових цін. Наприклад, у Миколаєві ціни на ярмарку 1 травня знизилися на м'ясо з 50 до 25 крб. за кг, на масло з 220 до 150 крб. за кг, на яйця – з 35 до 25 крб. за десяток, на молоко – з 15 до 8 крб. за літр, на олію – з 150 до 120 крб., на картоплю – з 14 до 8 крб. за кг [12, арк.76]. В умовах карткової системи, що діяла в Україні у той час, такі ярмарки були для міського населення додатковою можливістю придбати життєво необхідні товари за зниженими цінами.

Повоєнні роки були відзначені подією загальнонародного, загальнодержавного масштабу – народженням нового свята – Дня Перемоги. Сучасники згадують, що „люди, знайомі і незнайомі, наповнювали подвір'я і вулиці, площі і парки, обіймалися і цілувалися, кричали, сміялись і плакали, виголошували тости, підкидали людей у військовій формі, гуляли містом, співали, танцювали, грали на різних музичних інструментах” [7]. Сюди ж легко вписувались організовані нашвидкуруч „зверху” мітинги та концерти. З роками свято змінювалось. Але незмінною залишалася основа, яка була закладена в травні 45-го. Основу репертуару склали старі народні пісні „Катюша”, „Синий платочек”, „Огонек” та інші пісні довоєнних і воєнних років, самодіяльні пісні, що народилися на фронті та в партизанських загонах. А поряд були – вальс, танго, циганочка, фокстрот. Розпочавшись рано вранці на вулицях і площах, свято Перемоги обов'язково закінчувалося домашніми сімейно-дружніми застіллями, танцями у дворах та нічними гуляннями [11, с.90].

У побут повоєнного суспільства ввійшли й свята пов'язані з виробничою діяльністю. Серед них: День шахтаря, День будівельника, тощо. На багатьох великих промислових підприємствах України існували свята виробничого колективу, пов'язані із завершенням виробництва нового важливого виду продукції. Так, на Миколаївському суднобудівному заводі ім. Носенка всім колективом відзначали спуск на воду пароплава, теплохода, танкера чи риболовного траулера. Під урочистий марш заводського оркестру, у присутності трудового колективу, судно звільняли від кріплень і спускали на воду. Тут же відбувався невеликий мітинг: підводили підсумки в роботі і давали зобов'язання множити успіхи підприємства. Увечері для присутніх відбувався концерт [6, с.48].

Новим громадським святом в повоєнні роки було свято пісні і танцю. Принциповою особливістю післявоєнних свят пісні була їх канонічність і ритуальність, обов'язковість і незмінність сценарію, форм виступів, ключових ”номерів” репертуару. У цьому плані повоєнні свята пісні, що спиралися на реальний досвід художньої самодіяльності, набули державного статусу одного з найважливіших символів ”розквіту соціалістичної культури” [11, с.407].

З перших же свят визначились обов'язкові номери: „Гімн Радянського Союзу”, „Гімн демократичної молоді”, пісня про Сталіна (після його смерті – пісня про партію [12, с.407], російські й українські народні пісні, твори національних композиторів. З 1949 р. встановився єдиний стандарт підготовки до міського свята пісні (шкільне свято, районне, загальноміське). Так, у шкільному святі (лютий-березень) брали участь зведений хор, кращі класи чи піонерські загони, солісти чи маленькі ансамблі, окремі вихованці музичних шкіл і т.д. Обов'язковим був масовий спів з залом. Відкривав свято директор школи. Районне свято (весняні канікули і перша половина квітня) відкривав секретар районного комітету ВЛКСМ. У ньому брали участь кращі хори, класи, піонерські дружини, хор і оркестр будинку піонерів, зведений районний хор, 2–3 кращих солісти, іноді танцювальні групи. У міському святі брали участь кращі зведені хори районів, „взірцеві колективи”, об'єднані духовий і народні оркестри. Масовий спів і на районному, і на міському святах був обов'язковим. Пісні для масового співу розучувалися з початку навчального року, ретельно визначалася методика його проведення [11, с.409].

Не дивлячись на всі заборони, що існували в країні, святкували міські жителі й церковні свята. На Трійцю рвали березові гілки, а в булочних купували „жайворонків” – плетені булочки у формі пташки. На Масляницю готували млинці, хоча і з борошном, і з дріжджами було складно [1].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна зробити висновок, що в суспільстві, де населення відчувало гостру нестачу переважної більшості продуктів харчування, не мало можливості для нормального існування через низькі прибутки, урочистих святкувань у сучасному розумінні цього слова не було. Участь у громадських заходах була швидше необхідністю, громадянським обов'язком кожного. Сімейним торжествам населення заважала нестача коштів, невлаштованість житлових умов, скрута повоєнного життя. У той же час партійне керівництво прагнуло якомога швидше взяти під контроль всі сфери життя народу і особливо приватну. На протигагу сімейним торжествам створювалися аналогічні громадські, які проходили за відповідним сценарієм. Всі ці заходи влади не викликали великого захоплення у населення, до того ж, участь у них зменшувала й без того незначний час для дозвілля. Інше емоційне сприйняття у населення викликали приватні торжества, які святкували в родинному чи дружньому колі. Вони не виділялися багатством відзначення, швидше навпаки характеризувалися своєю бідністю, проте на це не звертали уваги, оскільки свято в повоєнні роки було засобом хоч якось змінити одноманітність буднів, прикрасити дійсність.

В даній статті характеризується лише невелика частина свят населення промислових регіонів України. В перспективі ця проблема може бути досліджена більш ґрунтовно, зокрема заслуговують на вивчення статистичні дані щодо витрат населення на проведення громадських та сімейних свят, як елементу повсякденності тогочасної радянської людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Іван Антонович, 1928 року народження, проживав в м. Кривий Ріг Дніпропетровської області, шахтар. – Анкета №19.
2. Бюджет времени городского населения (под. ред. Б.Т.Колпакова, В.Д.Патрушева). – М.: Статистика, 1971. – 248 с.
3. Гордон Л.А., Клопов Э.В. Человек после работы. Социальные проблемы быта и внерабочего времени / Л.А.Гордон, Э.В.Клопов.– М.: Наука, 1972. – 368 с.;
4. Гордон Л.А., Клопов Э.В., Оников Л.А. Черты социалистического образа жизни: быт городских рабочих вчера, сегодня, завтра / Л.А.Гордон, Э.В.Клопов, Л.А.Оников – М.: «Знание», 1977. – 160 с.
5. Горобець Г. Народні свята сьогодні / Горобець Г. – К.: Наукова думка, 1964. – 97 с.
6. Зінич В.Т. Соціалістичні перетворення. Паростки нового комуністичного в культурі і побуті робітників Радянської України. / В.Т. Зінич – К.: Вид-во Академії УРСР, 1963. – 176 с.
7. Зінченко Іван Андрійович, 1926 року народження, проживав в м. Кривий Ріг, лікар. – Анкета №11.
8. Кандаур Ганна Іванівна, 1934 року народження, проживала в м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області, робітниця. – Анкета №22.
9. Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы. / Н.Б.Лебина. – СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад», 1999. – 320 с.
10. Новорічна ялинка в Палаці піонерів // Зоря. – 1944. – №1(5842). – С.4.
11. Солнцева Л. Самодетельное художественное творчество в СССР. Очерки истории 1930-1950 гг. / Солнцева Л. – М.: РОССПЭН, 2000. – 535 с.
12. ЦДАГО.– Ф.1.– Оп.23.– Од.зб. 3583.– 239 арк.